

«ТЕМНІ МІСЦЯ» В «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ». 15

У статті розглядаються три «темні місця» «Слова» («О руская земле! уже за Шеломянемъ еси», «О руская землѣ! уже не Шеломянемъ еси», «скочи влъкомъ до Немиги съ Дудутокъ»). Суть першої аналізованої фрази полягає в тому, що Ігореве військо тільки-но вступило на половецьку землю, рідна земля залишилася позаду — вона сховалася за прикордонним пагорбом. І хоч її не видно, але вона була близько. Суть другої аналізованої фрази дещо інша: Ігореве військо вже заглибилося на територію половців, і руська земля залишилася далеко позаду (не була за пагорбом, як раніше). Автор вважає, що прочитання Р. О. Якобсона третьої аналізованої фрази загалом правильне (вносяться лише деякі корективи в це прочитання).

Ключові слова: Руська земля, пагорб, фраза-вигук, Дудутки, тік, дунути.

«О руская земле! уже за Шеломянемъ еси»

Перші видавці «Слова» сприйняли *Шеломя* як назву руського села в прикордонній з половцями Переяславській землі і тому подали це слово з великої літери. У 1810 р. О. Х. Востоков встановив, що слово *шеломья* означає «височина, пагорбок» і перекладає аналізовану фразу зі «Слова»: «О Руська земле! Уже ти за горами», тобто Ігореве військо вступило на половецьку землю, а рідна земля залишилася позаду, за горою і її вже не видно. Переважна більшість дослідників і перекладачів «Слова» прийняла таке розуміння лексеми *шеломья* і аналізовану фразу перекладає: «О Руська земле! Уже за височиною» (рос. высотой) ти» (М. Ф. Грамматін). «О Руська земле! Ти вже за горою» (М. О. Максимович), «О Руська земле! Ти вже за пагорбом (рос. холмом)» (Я. Малашев), «О Руська земле, уже за горою єси!» (О. М. Огоновський), «О Руська земле! Ось уже ти і за кордоном» (Д. І. Прозоровський), «О Руська земле, уже ти за пагорбами» (рос. холмами!)» (В. О. Яковлев), «Руська земле, вже ти за горою єси!» (М. К. Грунський), «О земля моя Русская! / Уже позади — / за курганом ты!» (І. О. Новиков), «О Руська земле! Уже ти за пагорбом (рос. холмом)!» (О. С. Орлов), «О Руська земле! Уже ти за [прикордонним] пагорбом» (рос. холмом)!» (Д. С. Лихачов), «О Руська земле, ти вже за пагорбом (рос. холмом)!» (М. К. Гудзій), «О Руська земле, а ти вже сховалася за пагорбом (рос. холмом)!» (І. П. Єрьомін), «О Руська земле, ти вже за горою!» (Р. О. Якобсон, І. Огієнко), «О Русская земля, / Уже за холмом, уже за шеломянем еси!..» (О. К. Югов), «О Руська земле! Уже за пагорбом (рос. холмом) ти!» (О. В. Творогов), «О Руська земле! Ти вже за пагорбом (рос. холмом)!» (М. О. Мещерський, Л. О. Дмитрієв), «О Руська земле, уже за горами єси!» (Л. Є. Махновець).

Слід зазначити, що між дослідниками існує суттєва розбіжність у розумінні Руської землі, про яку йдеться в обох фразах-вигуках. Переважна більшість дослідників і перекладачів «Слова» (див. наведені вище переклади) розуміє словосполучення *Руська земля* як територію руських князівств,

рідну землю, яку залишило позаду Ігореве військо і вступило на територію половців. Деякі дослідники (перші видавці «Слова», Д. М. Дубенський, А. В. Лонгінов, С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржиги, В. І. Стеллецький) думають інакше. Вони вважають, що Руська земля в обох фразах-вигуках — це Ігореве військо, яке перейшло кордон і вступило (а потім заглибилося) на територію половців, пор. переклади обох фраз цими дослідниками: «О руські люди! Далеко вже ви за Шеломенем» (Шеломя — назва руського села в Переяславському князівстві, див. с. 1), «О руські люди! Уже ви за Шеломенем» (перші видавці «Слова»), «О руська земле — замість військо, дружина»¹: «Русь! Ти вже під горою!», «О Русь, уже ти спустилася під гору!» (Д. М. Дубенський), «О, Руський народе-земле, уже за височиною (рос. возвышением) ти!», «О, Руський народе-земле, уже не підносишся ти!» (А. В. Лонгінов). «У “Слові” — звернення до русів, як таких, що вже перебували за своїми сторожовими курганами далеко в степу половецькому»²: «О Руська земле, уже за курганом ти!», «О Руська земле, уже за курганом ти!» (С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржиги), «О Руські полки! Ви вже за пагорбами (рос. холмами) прикордонними», «О руські полки! Ви вже за пагорбами прикордонними» (В. І. Стеллецький). З цього приводу Д. С. Лихачов зазначає: «“Руська земля” в значенні війська, справді, зустрічається в літописах і документах, проте лише в тих випадках, коли руське військо представляло всю Руську землю, коли в ньому брали участь дружини багатьох руських князівств. Ігореве військо, однак, усієї Руської землі не представляло, тому припускаємо, що мова тут іде про Руську країну, яка сховалася за прикордонним “шеломянем” — пагорбом»³. Один з найвиразніших представників тієї точки зору, що Руська земля у фразах-вигуках «Слова» — це Ігореве військо В. І. Стеллецький пише: «Поширене розуміння слів “О Руская земле...” і т. д. як вигуку про Руську країну порушує цілісність картини і розповіді і є сентиментально-романтичною модернізацією розуміння цього рефрена, яке бере початок від В. А. Жуковського»⁴.

Проте не можна погодитися з твердженням В. І. Стеллецького, що при традиційному розумінні слів «О Руская земле» порушується цілісність розповіді. Такий зміст згаданих слів («уся Русь, територія всіх руських князівств») є характерним для «Слова», пор. вирази: «наведе своя храбрья плькы на землю Половѣцькую за землю Руськую» або «Вступита, господина (Рюрик і Давид. — В. С.) въ злата стремень за обиду сего времени, за землю Русскую» та ін. при «Рускыя плькы отступиша».

Деякі дослідники намагаються прив’язати гору, про яку йдеться в аналізованому місці «Слова», до якоїсь конкретної гори. П. Бутков убачає в *шоломя* Ізюмський високий курган⁵. О. Ф. Вельтман вважає, що Ігор ішов на половців через Гребенні гори, які знаходилися на правому боці Дінця. Гребінь

¹ Слово о пльку Игоревѣ Святъславля пѣтворца старого времени / Объясненное по древ. письм. памятникам магистром Д. Дубенским. — М., 1844. — С. 45.

² Слово о полку Игореве / Ред. древнерус. текста и пер. С. Шамбинаго и В. Ржиги; коммент. к тексту В. Ржиги и С. Шамбинаго. — М.; Ленинград, 1934. — С. 244.

³ Лихачев Д. С. Комментарий исторический и географический // Слово о полку Игореве. — М.; Ленинград, 1950. — С. 399 (сер. «Литературные памятники»).

⁴ Стеллецький В. І. Примечания к древнерусскому тексту «Слова о полку Игореве» // Слово о полку Игореве : Древнерус. текст и пер. — М., 1965. — С. 133.

⁵ Бутков П. Нечто к «Слову о полку Игоря» // Вестн. Европы. — М., 1821. — Ч. 121. № 21. — С. 55.

цих гір, на його думку, звався колись Шолом'ю⁶, а тому аналізовану фразу він перекладає: «О Руська земле, ти вже за Шелом'ю, далеко!». П. П. В'яземський переконаний, що *шеломень* у «Слові» слід розуміти в переносному значенні — «вершина щастя», як гр. *κολοφών* «вершина, завершення, вінець», лат. *columen* «вершина, вищий ступінь». нім. *Gipfel* «вершина, апогей»⁷.

На наш погляд, переважна більшість дослідників і перекладачів «Слова» аналізовану фразу загалом перекладає правильно. Наш переклад не відрізняється від більшості запропонованих: «О Руська земле! Уже за пагорбом ти!». Суть аналізованої фрази полягає в тому, що Ігореве військо тільки-но вступило на половецьку землю, рідна земля залишилася позаду — вона сховалася за прикордонним пагорбом. І хоч її не видно, але вона була близько.

Аналізовану фразу слід розглядати в тісному зв'язку з майже тотожною фразою в іншому місці тексту «Слова»: «О Руская землѣ! уже не Шеломянемь еси». У цьому місці тексту йдеться про другий день після перемоги русів у першій битві з половцями, коли Ігореве військо вже заглибилося на територію половців.

«О Руская землѣ! уже не Шеломянемь еси»

Друга фраза-вигук відрізняється від першої фрази-вигуку насамперед наявністю частки *не* на місці прийменника *за*. Переважна більшість дослідників і перекладачів «Слова», починаючи від П. Г. Буткова, вважає таку заміну опискою і виправляє *не* на *за* або однаково перекладає обидві фрази (П. Г. Бутков, М. Ф. Граматін, М. О. Максимович, Ф. І. Буслаєв, О. Ф. Вельтман, М. С. Тихонравов, Я. Малашев, О. М. Огоновський, Я. О. Яковлев, Ф. Є. Корш, С. К. Шамбінаго та В. Ф. Ржига, І. О. Новиков, О. С. Орлов, Д. С. Лихачов, М. К. Гудзій, І. П. Єрьомін, Р. О. Якобсон, В. І. Стеллецький, І. Огієнко, О. В. Творогов, М. О. Мещерський, Л. Є. Махновець, Л. О. Дмитрієв).

О. О. Партицький, на відміну від більшості дослідників, виправляє за першої фрази-вигуку на *не*. При цьому він *шеломя* перекладає як «захист». Його переклад обох фраз є таким: «О земле рідная, ти вже не єсть безпечним захистом тепер!», «О земле руская, ти вже не єсть могучим захистом тепер!». М. К. Грунський не робить такого роду замін, але вважає, що в першій фразі *шеломя* вжито в його первісному значенні — «холм, пагорб», а в другій — у метафоричному — «захист, заслона». Другу фразу вчений перекладає: «русська земле, ти вже нам не заслона» (*шеломянем* він схильний читати як *шеломя нам*). Інакше підійшов до вирішення цього питання О. К. Югов: він зберігає *за* у першій фразі, а *не* — у другій, але додає до *не* у другій фразі прийменник *за*, вважаючи, що цей прийменник був помилково пропущений (ще раніше таку правку робить О. С. Шишков: не за *шеломянемь*). Переклад другої фрази-вигуку стає таким: «О Русская земля! / ты не за *шеломянемь* еси!», тобто вже не пагорб відділяє руських воїнів від руської землі, як раніше (коли вперше була вжита фраза-вигук), а значна відстань, оскільки руське військо «уже глибоко ввійшло в Половецький степ і його вже оточують половці»⁸. Ми переконані, що О. К. Югов має рацію і його підхід правильний.

⁶ Вельтман А. Ф. Слово об ополчении Игоря Святославича, князя Новгород-Северского, на половцев в 1185 г. — 2-е изд. с прил. подлинника по списку императрицы Екатерины II, летописных сказаний и пояснений. — М., 1866. — С. 43.

⁷ Вяземский П. П. Замечания на «Слово о плку Игоревѣ». — СПб., 1875. — С. 151.

⁸ Слово о полку Игореве / Пер., коммент. и ст. А. Югова. — М., 1970. — С. 141.

Різниця між першою і другою фразами-вигуками «Слова» стає ще більше зрозумілою, якщо взяти до уваги слова, які, за М. М. Карамзіним, говорили один одному руські воїни після перемоги над половцями в першій битві: «Що скажуть тепер наші брати і Святослав Київський? Вони билися з половцями ще дивлячись на Переяславль, і не наважувалися йти в їхню землю, а ми вже в ній, скоро будемо за Доном і далі в краях приморських, де ніколи не були батьки наші; знищимо варварів і здобудемо славу вічну»⁹. Наведені слова дозволяють зрозуміти суть другої фрази-рефрену: Ігореве військо вже заглибилося на територію половців, і руська земля залишилася далеко позаду (не була за пагорбом, як раніше), про що говориться і в іншому місці «Слова»: «Дремлетъ въ полѣ Ольгово хороброе гнѣздо. далече залетѣло». Тому переклад другої фрази-вигуку ми пропонуємо такий: «О, Руська земле! Уже далеко ти!» або буквально «О, руська земле! Уже не за пагорбом ти!».

«скочи влъкомъ до Немиги съ Дудутокъ»

Перші видавці «Слова о полку Ігоревім» не дають ніяких коментарів до слова *Дудутокъ*, але сприймають його як географічну назву, про що свідчить їхній переклад досліджуваної фрази: «і з Дудуток пустився (Всеслав Полоцький. — В. С.) як вовк до Немиги». Переважна більшість дослідників і перекладачів «Слова» теж вважає, що Дудутки — це географічна назва, і намагається встановити місцезнаходження загадкових Дудуток. Висловлювалися різні думки. Ряд дослідників (В. В. Капніст¹⁰, І. В. Беляєв¹¹, С. В. Барсов¹², А. В. Лонгінов¹³) пов'язує їх з містом Дудичі біля Мінська, В. Г. Анастасевич — із селом Будутки біля Пскова¹⁴. М. П. Барсов у Дудутках теж убачає Дудичі, але думає, що вони мали б знаходитися біля Києва, оскільки Всеслав утікав у свою вотчину з Києва¹⁵. Я. Дроздович¹⁶ і М. Булахов¹⁷ припускають місцезнаходження Дудуток у Полоцькій землі. Більшість же коментаторів і перекладачів «Слова», починаючи від Д. М. Дубенського (при цьому Д. М. Дубенський посилається на М. М. Карамзіна) вважає, що Дудутки — це місцевість біля Новгород, де існував монастир «на Дудутках». Проте біля Новгород таке містечко не засвідчене, а посилення на М. М. Карамзіна

⁹ Карамзин Н. М. История государства Российского. — СПб., 1816. — Т. 3. — С. 64–65.

¹⁰ Див.: Бабкин Д. С. «Слово о полку Игореве» в переводе В. В. Капниста // Слово о полку Игореве : Сб. исслед. и ст. — М. ; Ленинград, 1950. — С. 391.

¹¹ Беляев И. Д. О географических сведениях в древней России // Зап. Императ. рус. географ. о-ва. — СПб, 1852. — Кн. 6. — С. 165.

¹² Барсов Е. В. Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси. — М., 1889. — Т. 3. Лексикология «Слова» (А–М). — С. 222.

¹³ Лонгинов А. В. Историческое исследование Сказания о походе Северского князя Игоря Святославича на половцев в 1185 г. — Одесса, 1892. — С. 170.

¹⁴ Див.: Прийма Ф. Я. «Слово о полку Игореве» в научной и художественной мысли первой трети XIX века // Слово о полку Игореве : Сб. исслед. и ст. — М.; Ленинград, 1950. — С. 298.

¹⁵ Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. — 2-е изд. — Варшава, 1885. — С. 185.

¹⁶ Дроздович Я. [Аб знаходжанні мясцовасцей, успамянутых у «Слове аб палку Ігара] // «Слово о полку Игоревѣ» у асвятленні дзеячаў беларускай навукі, літаратуры і культуры : Зб. навук. і юбіл. матэрыялаў. — Мінск, 2000. — С. 93–94.

¹⁷ Булахав М. Г. Беларускія перакладчыкі, даследчыкі, ілюстратары «Слова о полку Игоревѣ». — Мінск, 2012. — С. 64, 65–66.

(на його «Историю государства Российского») є помилковим¹⁸. Як зазначає І. Д. Беляєв, «прийнятий на віру коментаторами “Слова” «монастир на Дудутках» є сумним непорозумінням, породженим випадковою помилкою знаменитого історіографа»¹⁹. Дослідники “Слова», змушені були визнати, що «топонім *Дудутки* не має до цих пір прямого прив’язання»²⁰.

Р. О. Якобсон читає «сь Дудутокъ» як «сьду токъ» (*сьдуду* виникло внаслідок помилкового повторення складу *ду* переписувачем) і дає такий переклад згаданому словосполученню: «утоптав тік», а всю досліджувану фразу перекладає «Вовком скочив (рос. прынул) він до Немиги і тік утоптав»²¹. Прочитання Р. О. Якобсона приймають М. О. Мещерський та О. О. Бурикін, перекладаючи згадане словосполучення як «здув тік»²², а всю фразу М. О. Мещерський перекладає: «скочив вовком до Немиги — здув тік»²³. І в своїй недавно опублікованій книзі про «Слово о полку Ігоревім» О. О. Бурикін так само перекладає досліджувану фразу²⁴.

М. А. Салміна пропонує інакше, ніж це робить Р. О. Якобсон, розподілити слова в аналізованій фразі, власне слово *токъ* відносить до наступного речення: «скочи влькомъ до Немиги *сь дуду*. *Токъ* на Немизѣ: снопы стелють головами, молотять чепа <...>», де для *дуду* вона встановлює значення «дурень» і трактує його як запозичення з польської мови (п. *dudek* «дурень», це слово зустрічається в давньоруському джерелі XVI ст.)²⁵. Такий розподіл слів у наведеному фрагменті приймає Д. С. Лихачов, але, на його погляд, слово *дуду* тут означає «скоморох» або «співець» (спочатку було «сь дудои»), однак буквосполучення *ои* переписувач помилково прочитав як диграф *оу*)²⁶:

У подальшому ця версія не була підтримана. Л. В. Соколова підтримала прочитання *сьду токъ*, назвавши таке прочитання переконливим²⁷. «Автор “Слова”, — зазначає дослідниця, — використав тут поширений у слов’янському епосі топос: богатир і його міфічний супротивник (змій) “дують тік”, тобто готують місце битви»²⁸. А. Ю. Чернов схильний вважати, що «перева-

¹⁸ Салміна М. А. Дудутки // Энциклопедия «Слова о полку Игореве». — СПб., 1995. — Т. 2. — С. 146.

¹⁹ Беляев И. Д. Знач. праця. — С. 165.

²⁰ Мещерский Н. А., Бурыкин А. А. Комментарии к тексту «Слова о полку Игореве» // Слово о полку Игореве. — 3-е изд. — Ленинград, 1985. — С. 475 (Б-ка поэта. Большая сер.).

²¹ Якобсон Р. О. Изучение «Слова о полку Игореве» в Соединенных Штатах Америки // Тр. Отд. древнерус. лит. — СПб., 1958. — Т. 14. — С. 106, 120.

²² Мещерский Н. А., Бурыкин А. А. Знач. праця. — С. 475.

²³ «Слово о полку Игореве». — 3-е изд. — Ленинград, 1985. — С. 43 (Б-ка поэта. Большая сер.).

²⁴ Бурыкин А. А. Слово о полку Игореве : Текст, язык, автор. — СПб., 2017. — С. 305.

²⁵ Салміна М. А. Из комментария к «Слову о полку Игореве» // Тр. Отд. древнерус. лит. — М. ; Ленинград, 1981. — Т. 36. — С. 229–230.

²⁶ Лихачев Д. С. Скоморох Всеслава и ток на Немиге // Древности славян и Руси. — М., 1988. — С. 138–140.

²⁷ Соколова Л. В. Первое издание «Слова о полку Игореве» и современное прочтение текста // Рус. лит. — СПб., 2002. — № 4. — С. 9.

²⁸ Там же.

гу слід було б віддати версії М. М. Карамзіна»²⁹ і робить загальний висновок, що «Дудутки, як і раніше, залишаються загадкою “Слова”»³⁰.

Ми вважаємо, що прочитання Р. О. Якобсона загалом правильне. В. Л. Виногоорова у своєму «Словаре-справочнике “Слова о полку Игореве”», цитуючи відповідну працю Р. О. Якобсона (*Altérations du texte et leurs corrections // La Geste du Prince Igor*. — New-York, 1948. — Р. 92–93), подає переконливі свідчення на користь такого прочитання, а тому дивним видається твердження М. О. Мещерського і О. О. Бурикіна, що «формула “дуть ток” в усній епічній традиції східних слов’ян, вказана Р. О. Якобсоном, поки не виявлена»³¹. Нижче ми наведемо ці свідчення, у яких битва — це молотьба; тік — це поле битви:

«Змій і каже: “Дуй точок!” (Коли збираються багатирі битися, то на сирій землі не вдержуться, а дують точок). Зверхдуба й каже: “<...> дуй ти перш!” Змій начав дуть; зробився точок залізний. Дмухнув Зверхдуба, зробився точок сталений»³²;

«“Ху, — каже, — я думав, що салдацькі сини-багатирі на печі ше кашу їдять, аж один ось де! дуй тічок»³³.

До цих свідчень ми можемо додати ще деякі:

Дути, подути тічók «пробувати, попробувати силу в бою»³⁴, *дути, точók* «пробувати силу в бою»³⁵.

«— Чи не схотілося тобі, козаче, тичка подуть? (Себ-то, як розказують в казці, спробувать сили, хто ж дужчий. — О. С.) — спитав чоловік»³⁶;

дути, подути тічók (тічка) (фольк.) «боротися, пробувати силу в боротьбі»³⁷.

На наш погляд, прочитання Р. О. Якобсона потребує деяких коректив. По-перше, *сѣдуду* ми схильні вважати помилковим написанням слова *сѣдуну* (замість кінцевого складу *ну* переписувач помилково написав *ду* під впливом попереднього складу *ду*). Справа в тому, що в далекому минулому чітко розрізнялися дієслова *дути, дму* (рос. *дуть*, ст. *дму*, бр. *дуць, дму*, друс. *дути, дѣму*, п. *daç, dmeç*, ч. *douti, dmu*, схв. ст. *дѹти, дмѣм*, слн. *(na)dóti se, (na)dmet*, стсл. *дѹти, дѣмѣ*, псл. **dōti, *dъmō* «дути») і *дунути, дуну* (рос. *дунуть, дуну* «дунути»), бр. *дунуць, дуну* «рвонути, двигнути»), друс. *дунути, дуну* «дунути» стп. *dupaç, duneç* «дунути, задути, війнути», стч. *dunuti, dunu*, «віяти, дути, дмухати»), вл. *dunusç* «дунути, дмухнути»), нл. *dunusç, dunu* «віяти, дунути, дмухнути»), схв. *дунути, дунѣм* «дунути, повіяти»), слн. *dūniti, dūnem* «ударити, налетіти (про порив вітру)»), стсл. *доуѹжти, доуѹж*, «дуну-

²⁹ Слово о полку Игореве / Реконструкция древнерус. текста А. В. Дыбо; стихотвор. пер., коммент., прозаич. пер. А. Ю. Чернова. — СПб., 2006. — С. 280.

³⁰ Там же. — С. 281.

³¹ *Мещерский Н. А., Бурыкин А. А.* Знач. праця. — С. 475.

³² *Гринченко Б. Д.* Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1897. — Вып. 2. — С. 351.

³³ *Манжура И. И.* Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях. — Харьков, 1890. — С. 31.

³⁴ Словарь української мови : В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1909. — Т. 4. — С. 267.

³⁵ Там же. — С. 278.

³⁶ *Стороженко А. П.* Марко Проклятий. Поэма на малороссийском языке из преданий и поверий запорожской старины. — Одесса., 1879. — С. 7.

³⁷ Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. — К., 1993. — Кн. 1. — С. 275.

ти», псл. *dunōti, *dunō «розвіяти (пил, дим)». З часом ці слова і похідні від них зблизилися між собою³⁸. У складі фразеологізму це дієслово зберегло і давню форму, і давнє значення («розвіяти (пил, дим)», пор. іє. *dheu- «розвіювати (особливо про пил, пар)»)³⁹.

По-друге, ми вважаємо, що в аналізованому фрагменті слід інакше розподілити слова між реченнями, власне словосполучення *сьдуну токъ* треба перенести до наступного речення: «скочи влькомъ до Немиги. *Сьдуну токъ* на Немизь: “Снопы стелють головами, молотять чепа харалужными, на тоцѣ животь кладуть, вѣють душу отъ тѣла”», тобто після двокрапки ідуть рядки Бояна (дієслова тут ужито в теперішньому часі, що є ознакою слів Бояна⁴⁰). Переклад аналізованого фрагмента: «скочив вовком до Немиги. Утоптав тік (повоював) на Немизі: “Снопи стелють головами, молотять ціпами харалужними, на току життя кладуть, віють душу від тіла”».

Слід зазначити, що першим указав на формулу *дуть ток* О. О. Потєбня. Правда, він не пов'язує цю формулу безпосередньо з Дудутками (не читає Дудуток як *дуть ток*), але використовує її, говорячи про тік, власне про битву на Немизі. Учений зазначає, що в народних казках током або точком називається місце поєдинку між багатирями⁴¹. На його думку, *дми точок* означає ««очищай місце для поєдинку, готуйся»⁴². Характерно, що формула «дути тік» або «дути точок» простежується лише в усній епічній традиції українців і відсутня в росіян та білорусів, а це ще раз підтверджує добре обґрунтовану тезу, що «Слово» є пам'яткою українською.

SKLIARENKO V. H.

DARK PLACES IN «THE LAY OF IHOR'S HOST». 15

In the article, three dark places in «The Lay...» are discussed: «О руская земле! уже за Шеломянемъ еси», «О руская землѣ! уже не Шеломянемъ еси», «скочи влькомъ до Немиги съ Дудутокъ». The first one essentially means that Ihor's host has just entered the Polovets territory, leaving the native land behind so that it has disappeared behind the border hill; although it can't be seen anymore, it is still near. The meaning of the second fragment is slightly different: Ihor's host had already moved deeper in the Polovets territory so that their native land is left far behind (not just behind the hill as before). The author finds R. O. Jakoson's interpretation of the third fragment generally correct, yet adds some correctives to its.

Keywords: the Rus'ian land, hill, phrasal interjection, Dudutki, tik, dunuty.

³⁸ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — М., 1964. — Т. 1. — С. 555; Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1978. — Вып. 5. — С. 100.

³⁹ Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. — Bern ; München, 1959. — Bd 1. — S. 261.

⁴⁰ Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». — К., 2003. — С. 115–116.

⁴¹ Потєбня А. А. I. Слово о полку Игореве. Текст и примеч. с доп. из черновых рукописей «О Задонщине». II. Объяснение малорусской песни XVI века. — 2-е изд. — Харьков, 1914. — С. 125.

⁴² Там же.